

KENT VE ÇEVRE HAKLARININ KORUNMASI ÜZERİNE GÖZLEMLER

Prof. Dr. Ruşen KELEŞ*

Kentleşme ve Kente Karşı Suç

Bütün dünyada 70'li yıllarda önemli bir gündem maddesi durumuna gelmiş olan çevre, 20-25 yıl gecikmeyle, Türkiye'de de en çok konuşulan ve tartışılan konulardan biri oldu. Çevre kirliliği, çevre hakkı, çevrecilik, çevresel etki, çevre hukuku, çevre dostu gibi kavramları sık sık duymağa başladık. Bu arada, kent ve çevre değerlerine karşı işlenen suçlardan da söz edilmeğe başlandı.

Ülkemizde kent ve çevre sorunlarının güncelliğini hiç yitirmemesi doğal karşılanmalıdır. Çünkü, son 35 yılda, hızlı kentleşme sonucunda, kentlerde yaşayan nüfus 7 milyondan 35 milyona yükselmiştir. Kentleşme, dengesiz ve sağlıksız olma niteliklerini korumaktadır. Kentleşme, ayrıca, sanayileşmenin ve kalkınmanın önünden gitmektedir.

Türkiye'deki biçimiyle, kentleşme, insanların davranışlarında, "kentli" olmanın gerektirdiği değişiklikleri yapmıyor. Köylü, köylülüğünü kentte de sürdürüyor. Kenti köyleştiriyor. Kentleşmemiz, yoksulluğun ve köylülüğün kente taşınmasından başka bir anlam taşıyor dersen, büyük abartma olmaz. Kentli olmadan, kentleşmeksizin kentleşmekte olmanın sorunlarını hergün yaşamaktayız.

Hızlı kentleşmenin, sanayileşmenin, kapitalizmin gelişmesinin, tüketimi, rantı ve bencilliği kamçılması, sonuçta, insan davranışlarına da yansıyor, insanın çevresiyle, yaşadığı ortamla ilişkilerinin bozulmasına da yol açmaktadır. İnsan, çevresine yabancılaşmaktadır.

Üçüncü Dünya ülkelerinde, kentsel nüfusun % 30 ilâ % 70'i arasında değişen bir oranı gecekondularda, çoğunlukla günümüz uygarlığının aradığı ölçümlerin altında, yetersiz çevre koşulları içinde yaşıyor. Bu oran, Türkiye'de % 40'lara doğru hızlı bir yükselme içindedir.

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fükültesi Öğretim Üyesi

Havanın, suyun ve toprağın kirlenmesi, ozon tabakasının delinmesi, asit yağmurları, iklim değişmelerinin yol açtığı ısınma, doğa ve tarih değerlerinin kişisel çıkar kaygılarıyla zarara uğratılması, çevreye sahip çıkılması gereğinin kamuoyunca giderek daha iyi anlaşılmasını sağlıyor.

Gerçekten, kentleşme, iki yanı keskin bir bıçak gibidir. Bir yandan, Alman Atasözünün yansıttığı gerçeğe uygun olarak "kentin havası isanı özgürleştirmekte" (Stadtluft macht man frei); kimi zaman da, herkesin dilediği gibi, her türlü denetimin dışında davranabileceği gibi yanlış bir kanının yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Bu gibiler, kamu mallarına, çevre değerlerine, kent, kasaba ve köylerin orta mallarına her türlü zararı vermekte kendilerini özgür ve hattâ yetkili saymaktadırlar. Özgürlüklerin, hukuka bağlı bir devlet düzeni içinde, başkalarının özgürlüğü ve toplumun çıkarlarıyla sınırlı olduğu gerçeğini görmezlikten gelmektedirler.

Bunun gibi, çarpık ve sağlıksız diye nitelenen kentleşme, yarattığı yeni rant alanları üzerinde hak isteminde bulunanlarca girilen ve "suç" sayılması gereken yeni eylem türlerinin ortaya çıkmasına da yol açmaktadır. Kentsel şiddet olayları (1), açık ve kapalı soygunlar ve arsa mafyası, bu olumsuz değişimin doğurduğu kavramlardır. Bunlar arasında, kentte işlenen suçlarla kente karşı işlenen suçları birbirlerinden özenle ayırmak gerekir. Açıktır ki, kente karşı suçlar, kentlerde işlenen suçların yalnız bir bölümünü, ama büyükçe bir bölümünü oluşturmaktadır.

Öte yandan, kentleşme, bir toplumsal değişme süreci olarak, insan davranışları üzerinde, eğitimin ve kitle iletişim araçlarının da yardımıyla, olumlu değişmelere yol açıyor. Kentleşen yığınların değer sistemlerinde, çevre bilincinde dikkate değer gelişmeler oluyor. İnsanlar, kent ve çevre değerlerine, kentlileştikçe, daha çok sahip çıkmağa başlıyorlar.

Hiç kuşku yok ki, hukukun kendisi de, toplumla birlikte değişir. Bir başka deyişle, bir üstyapı kurumu olan hukukun gelişmesini, toplumsal yapının dinamikleri belirler. Bu bağlamda, kimi insan eylemleri belirli bir ülkenin ve belirli bir zamanın özel koşulları uyarınca suç sayılmıştır. Hukuk, yasa kuralları, genellikle toplumdaki gelişmeleri arkadan izler. Çağdaş anayasalara çevre hakkının girmesi, 1970'li yıllara rastlıyor. Bugün ise, çevre hakkına da, insan hakları arasında, "dayanışma" haklarından biri gözüyle bakılıyor. Bilindiği gibi, Uluslararası Çevre Hukuku adıyla yeni bir hukuk dalının gelişmesi de son 15-20 yılın bir olayıdır.

Ceza Hukukunun gelenekselleşmiş ilkelerinden biri, "Yasaya dayanmayan suç ve ceza olmaz" (Nullum crimen sine lege; Nulla poena sine lege) ilkesidir. Suçun ve karşılığı olan cezanın yasa ile belirlenmesi, bu hukuk dalının iki önemli konusudur. Bir eylem "suç" denilebilmesi, bu eylemi suç sayan bir kuralın yasada bulunmasına bağlıdır. Tüzük ya da yönetmeliklerle ya da kıyas yoluyla suç yaratılmasına olanak yoktur. Bu genel kurallar, kente ve çevreye karşı işlenen suçlar için de geçerli sayılması gereken kurallardır.

Genel kurallara göre, suçun başlıca üç ögesi vardır. Bunlar, a) Nesnel (maddî) öge, b) Öznel (manevî) öge ve c) Yasal öge olarak bilinir. Birincisi, suç işleyen kişinin, çevresinde, belirli bir sonuç doğuran eylemini anlatır. İkinci öge ile, eylem sahibinin kastı anlatılmak istenir. Ama; kimi zaman, savsaklama (ihmal) derecesinde kusur da,

yeterli sayılabilmektedir. Son olarak, yukarıda da belirtildiği gibi, yasanın, eylemi suç olarak nitelemesi zorunludur.

Son zamanlarda sık sık duymağa başladığımız "kent suçu" ya da "kente karşı suç" kavramı, işte bu son ögenin eksik olması nedeniyle, öteki suçlardan ayrılmakta ve teknik anlamda bir suç olmadığı izlenimini vermektedir. Bu nedendir ki, kente karşı suç kavramına, kimi çevreler "yapay" olarak oluşturulmuş bir kavram gözüyle bakılmaktadır. Kent ve çevre suçlarının teknik anlamda suç sayılabilmesi ve bunlarla ilgili bir Ceza Hukukunun gelişebilmesi için, a) Suç oluşturan eylemlerin net olarak belirlenmesi, b) Bunların yasalarda yer alması, c) Her biriyle ilgili yaptırımların öngörülmesi, ve son olarak da, d) Yargı yerlerinin ve yargılama yöntemlerinin açıklığa kavuşturulması gerekir.

Her ne kadar suçun ve cezanın yasal bir dayanağının bulunması asil ise de; önemli olan, kamu duyuncunun (vicdanının) bu tür eylemlerden rahatsızlık duyması, onları mahkûm etmek isteyecek bir olgunluğa erişmesidir. Kentleşmenin; toplumsal değişimin, eğitimin, kitlesele iletişim araçlarının da etkisiyle, bugün ülkemizde, kent ve çevre değerleri duyarlılığı, birçok eylemleri kınayacak bir düzeye varmıştır.(2) Bunu yeterli bulmasak bile, sokaklara açıkça tüküren ve sigara izmariti atanlar, inşaatı için ağaçları kesenler, taşıtını, gelip geçmeyi engelleyecek biçimde kaldırımlara bırakanlar, işportacıların kaldırımları işgaline göz yuman belediyeciler, gökdelen savunuculuğu yapan, arsa spekülasyonu ve kıyı yağmacılığı için yatırım yapan siyasetçiler, tarih ve doğa değerlerine saygılı davranmayanlar, kamuoyunca dolaysız ya da dolaylı, açık ya da kapalı bir biçimde kınanmakta, cezalandırılmaları istenmektedir.

Kent ve çevre değerlerinin asil sahibi ve korunmalarının güvencesi kenttaş, yani halk olduğuna göre; denilebilir ki, eylemin, biçimsel olarak bir kent ve çevre suçuna dönüştürülmesi zorunlu değildir. Böyle bir yaklaşım, kuşkusuz yeterli sayılamaz. Toplum yararının etkin bir biçimde korunması için, eylemin ve yaptırımının yasalarda açıkça gösterilmesi gerekir. Suçun yasal ögesi tanımlanırken, kişinin özel yararından çok, toplum yararına; genel olarak kente, çevreye ve kentliye karşı işlenen suçlara, kente ve çevreye karşı suç adı verilmelidir.

Bu düzenlemeler sırasında, a) Kent ve çevre değerlerine karşı işlenen suçların; izlenmesi, ilgilinin yakınmasına bağlı olmaktan çıkarılması, b) Husumetin, kamuya ve belediye başkanı, vali gibi kamu adına kararlar alıp uygulayan, geniş takdir yetkilerine sahip organlara da yöneltilebilmesi ve ayrıca, c) Eylemin kamu ajanlarınınca işlenmesi durumunda, öngörülen cezanın artırılması gibi konuların da gündeme getirilmesinde yarar vardır.

Korunması Gereken

Korunması gerekenin kim ya da ne olduğu konusunda ilk bakışta sanıldığı ölçüde açıklık yoktur. Kimi ülkelerde ve zamanlarda, anayasaların ve yasaların başlıca hedefi, devleti ve onun kurumlarını, bireylerin eylemlerine karşı korumaktır. Bu yaklaşımın yanlışlığı, Hegel'ci bir anlayışla, devleti toplumla eşit sayması; daha doğrusu, devleti bireyin üstünde ve önünde görmesidir. 1982 tarihli anayasamız da, Siyaset Bilimcilerinin çoktan uzaklaşmış oldukları böyle bir anlayışın etkisi altında hazırlanmıştır. Oysa, olması gereken, bunun tam tersidir. Bir başka deyişle, asil korunması gereken, halk, toplum ve onun sahip olduğu değerlerdir.

Yasalarımızda "kent hakkı" ve "çevre hakkı" gibi kavramların yer alması, ancak bunların saldırıya uğraması (ihlâli) durumunda bir hareket noktası sağlar. Oysa, kent ve çevre değerlerinin ve bunlar üzerindeki hakların bir tehlike ile karşı karşıya bırakılmaları durumunda da, yargının harekete geçirilebilmesi için belli mekanizmalar oluşturulmalıdır.

1970'lerde, Fransız bilgini Henri Lefebvre, bir kitabının adına, Kent Hakkı (Le Droit à Ville) demişti. Bireylerin kent ve çevre değerleri üzerinde kimi haklarının bulunduğu anlayışının bir anlatımıydı bu. (3) Kentlinin sahip olduğu haklar, 1990'lı yılların başlarında, Avrupa Konseyi'nin yetkili organlarının benimsediği bir kararla, pozitif hukuk açısından önemli bir güvenceye kavuşturulmuştur. Kent Hakları Şartı adını taşıyan bu belgede, sayıları 20'yi bulan kent ve kentli haklarından söz edilmektedir. Kent Hakları Şartı, kentlilerin kimi temel haklara sahip oldukları, ve bu hakların kapsamına, saldırıdan ve kirlenmeden korunmanın, yaşanması zor ve rahatsız edici kentsel ortamlardan kurtulmanın, yerel topluluk üzerinde demokratik denetim hakkı kullanmanın, sağlıklı bir konutta ve çevrede yaşama haklarının girmekte olduğu açıkça belirtilmektedir.

Avrupa Konseyi'nin Mart 1992'de kabul etmiş olduğu kararda (Karar No: 234 ve Eki), ideal bir kentin kent haklarını güvenceye bağlayabilecek bir kent olduğundan söz edilmektedir. (4) Söz konusu haklar şu kümelerde toplanmaktadır: a) Nitelikleri ve fiatı elverişli bir konut, b) Yeşillik, sessizlik, aydınlık ve güzellik özelliklerine sahip sağlıklı bir çevre, c) kent yaşamının gerekli kıldığı türlü kent işlevlerini yeterli bir düzeyde yerine getirmekte olan bir yaşam ortamı, d) kültür, spor, dinlenme ve boş zamanlar açısından bireylere yeterli doyum sağlayan kentsel ölçünler, e) Yoksul ve muhtaç bireylerin korunması için gerekli toplumsal güvenlik önlemlerinin alınmış olduğu bir kent ve son olarak, f) çalışma, eğitim, kültür konularında gereken ölçün ve güvencelerini sağlayabilen bir kent.

Bütün bunlarla tanımlanmağa çalışılan kent haklarının özünü, güvenli (suçtan ve saldırıdan uzak), temiz (kirlenmemiş, doğanın ve kaynakların gereği gibi korunduğu), çalışma fırsatları bol (bireylere ekonomik dağımsızlık sağlayan), barınma gereksinmelerini karşılayabilen, dolaşım özgürlüğünü sağlamış, sağlıklı (özdeksel ve tinsel sağlığı geliştirmeye elverişli), kültürel ve yaratıcı etkinliklerin geliştirilebilmesine açık, yaş ve gelir düzeyi ayrımı olmaksızın spordan ve boş zaman etkinliklerinden insanları yararlandıran, ırk, din, dil ve kültür ayrılıklarına bakılmaksızın türlü kültürleri bütünleştirebilmiş, kaliteli mimarî ve özdeksel çevre koşullarına sahip, oturma, çalışma, dinlenme ve gezme gibi türlü işlevleri arasında uyum sağlanmış, insanların yönetime katılımını engellemeyen, fakat özendiren ve çoğaltan bir kentte yaşamak oluşturmaktadır. (5) Açıktır ki, kentlerimizden birçoğunda, yurttaşlar, kenttaşlar, bu hakların çoğundan yoksun bir durumda bulunmaktadır.

Kent haklarının yalnız bugünün kuşakları için güvence altına alınması elbette yeterli sayılamaz. Kuramsal plandaki tartışmalara karşın, kent ve çevre hakları bakımından, bugünkü kuşakların yarınki kuşaklar adına da bir takım sorumlulukları bulunduğu genellikle kabul edilmektedir. (6) Kent ve çevre değerlerini, salt bugünün kuşakları için değil, fakat gelecek kuşaklar için korumak ve geliştirmek düşüncesi çok yeni değildir. Stockholm Çevre Konferansı sırasında, bu ideal, Maurice Strong'ça da dile getirilmiş, Stockholm Bildirisinde yer almış, UNEP'in kuruluş amaçlarından birini oluşturmuş (1973), 1976'da Barcelona'a Sözleşmesine de geçmiştir. 1980 yılında Birleşmiş Milletler Örgütü'nce benimsenen Uluslararası Kalkınma Stratejisi adlı belgede

de, Kuveyt, Abidjan, Kartaca, Lima, Cidde'de yapılan toplantılarda benimsenen sözleşmelerde de, gelecek kuşaklara tanınan güvence yer almıştır.

Korunması gereken en son değer insan olduğu açık olmakla birlikte, bu insan-özekli (anthropocentrique) yaklaşımın geçerliliği günümüzde tartışma konusudur. Gerçekten, 1970'lere gelinceye değin, çevre, dünyada ve ülkemizde, hep bir başka değer uydusu, aksesuarı olarak korunmak istenmiştir. Asıl değer, insanın ve çevrenin sağlığıdır. Oysa, 1970'ler sonrasında gelişen çevre-özekli (eco-centrique) yaklaşım, çevreyi kendi başına savunulmağa, korunmağa değer sayan bir anlayıştır. Kimi düşünürler, teknoloji-özekli bir yaklaşımdan, insan-özekli bir yaklaşıma ve oradan da çevre-özekli bir anlayışa doğru giden yol üzerinde, doğanın ve doğal yaşamın ön plana çıkarılarak öncelikle korunması gereken değerler arasına sokulmasının, bir doğa fetişizmi, yeni bir doğma ve kandırmaca olduğu yolunda aykırı değerlendirmeler yapmaktadırlar (7).

Bununla birlikte, doğanın, flora ve faunanın, başlı başına korunması gereken bir amaç olduğu düşüncesinin yeni olmadığı da bilinmektedir. İnsan ve doğadan birincisini zararlı, ikincisini kutsal saymanın yanlışlığını vurgulayanlar, özellikle, 1933-35 yılları arasında Alman Krallığının sınırları içinde hayvanlara zulmedilmesini yasalarla yasaklayan Hitler'in on binlerce insanın yaşamına kıymakta duraksama göstermemiş olmasını da çarpıcı bir çelişki olarak değerlendirebilirler. (8)

İnsanı ve doğayı korumanın, insana ve kent değerlerine sahip çıkmanın, birbirlerini dışlayan değil, bütünleyen amaçlar olduğunu unutmamak gerekir. Bu yönden bakıldığında, kimi ya da neyi, ne için, nelerden özveride bulunarak korumak gerektiğine ilişkin tartışmaların, son çözümlemede, önemini giderek yitirmekte olduğu sonucuna varılabilir.

Korumak Görevi Kimin?

Çevre sorunlarının en büyük güçlüklerinden biri, çevreye zarar verenlerin de, çevreyi koruyacak olanların da insanlar olmasıdır. Gerçekten, bencil bir varlık olan insan, büyük bir sorumsuzlukla ve türlü amaçlarla çevre değerlerine zararlar verebiliyor. Yansız gözlemciler, Saraybosna'da, Mostar'da ve eski Yugoslavya'nın başka yerlerinde, yüzyılların birikimi olan tarih değerlerinin savaş sırasında yok edilmesini Kentkırım (urbicid) olarak adlandırdılar. UNESCO'da 1992'de bu yıkımla ilgili bir sergi açılmıştır. Tıpkı, Nazi soykırımının canına kıydığı on binlerce Musevi için İsrail'de kurulan müzede görülenler gibi.

Buna karşın, çevreyi kurtarmak için asıl görev de, kentin asıl sahibi olan kentliye, halka, kamuoyuna, kısaca insana düşmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kentlinin çevre bilincinin yükselmiş olması, kent ve çevre değerleri için önemli bir güvence oluşturmaktadır. Kentlinin çevre bilinci kadar, İ. Kaboğlu'nun sık sık sözünü ettiği, "hukuk toplumu" olma yolundaki ilerlemenin de, kent ve çevre değerlerinin korunması yönünden büyük değer taşıdığı açıktır.

Kente karşı suçların mağduru kentli olduğuna göre, onu koruması gerekenlerin başında, kentlinin temsili kurumu olan belediye gelir. Belediyelerde görev alarak, görev almış olanları bu konularda duyarlı olmaya zorlayarak, duyarlı davranmayanları sorgulayarak ve sırası geldiğinde kendilerine yeniden görev vermeyerek, yurttaş, bu

kurumun gerektiği gibi işlemlerini sağlar. Kuşkusuz, böyle bir denetimin işleyebilmesi, kenttaşın iyi yetişmiş olmasına, bilinç düzeyinin yüksekliğine ve de ilgisine bağlıdır.

Kenttaş, kişi olarak da, kent ve çevre değerlerine karşı girişilen saldırılarda, bundan menfaati zarar gören bir insan kimliği ile yönetim yerlerine ve mahkemelere başvurabilmektedir. Çevre Yasasının 30. maddesi, "Çevreyi bozan ve kirleten bir etkinlikten a) zarar gören ya da b) haberdar olan gerçek ve tüzel kişilerin, yönetim makamlarına başvurarak, bu etkinliklerin durdurulmasını isteyebileceklerini göstermiştir. Bunun da çevre bilinciyle yakın ilişkisi bulunduğunu söylemeye gerek yoktur.

Ne var ki, yuttaşlar, bu gibi durumlarda, bireysel olarak değil, topluca hareket ettiklerinde daha çok etki yapabilirler. Bununla, örgütlü davranmanın önemine değinmek istiyorum. Dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve meslek kuruluşları gibi sivil toplum örgütlerinin şemsiyesi altında, sonuç almak kolaylaşır. Bireysel ya da örgütlü olarak kent ve çevre değerlerine sahip çıkmanın başarısı, bir ülkede örgütlenme özgürlüğünün güvence altında olmasına yakından bağlıdır. Ülkemizde olduğu gibi, yukarıda sözü edilen kuruluşların, siyaset yapma yasağı ile karşı karşıya buldukları bir ülkede, bireylerin başvuru haklarının kâğıt üzerinde kalmaktan öteye bir anlam taşımayacağı açıktır.

Öte yandan, bir kentte, yerleşim yerinde yaşayan insanların, teknik anlamda kent üzerinde birtakım haklara sahip sayılmasalar da, kent ve çevre değerlerinin korunup geliştirilmesinde, zarar görmesinin önlenmesinde, kişisel bir menfaatleri bulunduğu kuşkusuzdur. Bu nedenle, ülkemizde, yargı yerlerinin yargılama yöntemleri, esas olarak, kişilerin haklarının çiğnenmesi durumunda ve kişisel menfaatlerinin doğrudan etkilenmesi sonucunda yargıya başvurabileceklerini benimsemekte olmakla birlikte, mahkemeler, bir süredir, menfaat ilişkisini geniş bir yorumla konu yaparak, bireylerin ya da meslek kuruluşlarının, kent ve çevre değerlerini korumak amacıyla yaptıkları başvuruları kabul etmektedirler. (9) Tarihsel ve doğal değerlerin bütün insanlığın, kenttaşların ortak malı olduğu açık bulunduğu göre, mahkemelerin bu yoldaki anlayışlarına saygı duymak gerekir.

Ne var ki, yönetsel yargılama yöntemlerine ilişkin yasada, bu geniş görüşlü yaklaşımı sınırlandıracak nitelikte bir değişiklik yapılarak, Haziran 1994 tarihinde yayımlanan bir yasa değişikliği ile bu yol kapatılmak istenmiştir. Bunun, kent ve çevre hakları konusundaki çağdaş gelişmelere tümüyle ters düştüğü söylenebilir.

KAYNAKÇA

- (1) Keleş, Ruşen, "Kent Yaşamı, Şiddet ve Kitle İletişim Araçları", Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları, No: 8, Kitle İletişim Araçları ve Şiddet, İstanbul, 1985, 25-29.
- (2) Özdemir, Şevket, Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Çevre Sorunlarına Duyarlılık, Palme Yay., Ankara, 1988.
- (3) Lefebvre, Henri, Le Droit à la Ville, Ed. Anthropos, Paris, 1968.

- (4) Council of Europe, **The European Urban Charter**, Standing Conference of Local and Regional Authorities of Europe, 30 March 1992, Strasbourg. Resolution 234.
- (5) Aynı kaynak.
- (6) O'Neill, John, **Ecology, Policy and Politics**, Routledge, London, 1993, 26-43; Rémond-Gouilloud, Martine, **du Droit de Détruire**, Presses Universitaires de France, Paris, 1989.
- (7) Pelletier, Philippe, **L'Imposture Ecologique**, Reclus, Paris, 1993.
- (8) Ferry, Luc, **Le Nouvel Ordre Ecologique**, Bernard Grasset, Paris, 1992, 181-200. Bkz. aynı zamanda, "Nazi Ekolojisi", **Cogito**, 2, 73-83 (1994).
- (9) Turgut, Nühket, **Çevre ve Yurttaşlar**, Savaş Yay., Ankara, 1993, 224-227.